

NYELVFILOZÓFIÁK

FORRAI GÁBOR

Kelemen János:

A nyelvfilozófia rövid története

Platónról Humboldtig

Áron Kiadó, Budapest,

2000. 154 old., 1190 Ft

Farkas Katalin és Kelemen János:

Nyelvfilozófia

Áron Kiadó, Budapest,

2002. 251 old., 1780 Ft

Hajdanában a filozófia szakos hallgatók fő olvasmányai a klasszikus szerzők híres könyvei voltak. A kortárs filozófiában azonban – s ez az angolszász nyelvterületre különösen igaz – a művelt közönségnek szánt nagy könyvek helyét a specialistáknak szóló rövid tanulmányok vették át. Ez utóbbiak éppen azért lehetnek rövidek, mert specialistáknak szólnak, s így nem kell a kérdésfeltevéseket, az érvelésben felhasznált fogalmakat és gondolati paneleket a kályhától elindulva elmagyarázniuk. Miközben pedig a filozófiai írások ily módon nehezen megközelíthetővé váltak, aközben a filozófia szakos hallgatók megszorodtak, s átlagos felkészültségük ennél fogva csökkent. Így aztán egyre felkészültebb hallgatók birkóznak egyre nehezebb szövegekkel. S akkor, amikor világossá vált, hogy e küzdelemben a hallgatók veszítenek majd, megszületett a filozófia szakos hallgatóknak szánt tankönyv. Nálunk a hallgatók viszonylag későn szaporodtak meg, s így a tankönyvek ideje csak most érkezett el. Farkas Katalin és Kelemen János *Nyelvfilozófiája* az egyik első, magyar szerzők által, kimondottan filozófia szakos hallgatóknak írott tankönyv.¹

Erre a könyvre nagyon nagy szükség volt. A nyelvfilozófia ugyanis kiváltképp olyan terület, amely tankönyvre szorul. Bár a nyelvvel kapcsolatos filozófiai gondolkodás hosszú múltra tekinthet vissza, a korábbi nyelvfilozófiai gondolatoknak kevés közük van a kortárs nyelvfilozófiához. Míg az ismeretelmélet vagy az etika mai problémái közül sokat bemutatathatunk olyan, legalább egy bizonyos mélységig könnyen emészthető szövegek segítségével, mint Descartes *Elmélkedései* vagy Arisztotelész *Nikomakhoszi etikája*, addig a nyelvfilozófiában nincsenek nagy szerzők klasszikus szövegekkel. Nagyjából konszenzus van abban, hogy a modern nyelvfilozófia Fregé-

vel kezdődik, s már Frege is nehéz olvasmány. Ezért Farkas és Kelemen nagyon fontos feladatot vállalt.

A Kelemen által egyedül írott *A nyelvfilozófia rövid története* ebből a közös vállalkozásból nőtt ki. Valószínűleg úgy esett, hogy Kelemen – aki két fontos könyvet írt a nyelvről való gondolkodás történetéről,² nem akarván azt a látszatot kelteni, hogy a modern nyelvfilozófiának egyáltalán nincsenek előzményei – szükségesnek ítélte némi történeti bevezetést. A történeti bevezetés azonban, cseppet sem meglepő módon, önálló életre kelt, s olyan hosszúra sikeredett, hogy jobbnak látszott önálló kötetként megjelentetni (7. old.). Először ezt a könyvet ismertetem.

A nyelvfilozófia rövid története öt fejezetből áll. Az 1. fejezet a nyelvfilozófia fogalmát tisztázza. A kifejezés három különböző értelmet takar. Első értelmében beletartozik minden, a nyelvvel kapcsolatos általános elgondolás. Ebben az értelemben a nyelvfilozófiába tartoznak a tudományos nyelvészet kialakulását megelőző, mai szemmel nézve inkább nyelvészeti, mint filozófiai spekulációk is. A második értelemben a modern nyelvészettel kapcsolatos, de a nyelvészet empirikus kérdéseitől elválasztható kérdéseket jelenti. Ide tartozik először is azon fogalmak elemzése, amelyeket a nyelvészet felhasznál, de nem magyaráz meg, például a jelentés, a szinonimitás, az analiticitás és a megértés; másodsor a nyelvészet tudományfilozófiája, vagyis a nyelvészeti elméletek felépítésének és igazolásának kérdései; harmadszor pedig a nyelvészeti tanítások filozófiai következményeinek – például a Sapir–Whorf-hipotézisnek vagy Chomsky innatizmusának – a vizsgálata. A nyelvfilozófia harmadik értelme a nyelvi filozófia: az a megközelítés, mely a nyelvi elemzésnek döntő szerepet szán a hagyományos filozófiai problémák megoldásában. Ez az analitikus filozófiára jellemző. Az analitikus filozófiában a múlt század közepső harmadában az a meggyőződés uralkodott, hogy a filozófia nem is állhat másból, mint nyelvi elemzésből. Bár ezt a véleményt ma már szinte senki nem osztja, a nyelvi elemzés ma is a legtöbb analitikus filozófus eszköztárának szerves része.

1 ■ Az első Huoranszki Ferenc *Modern metafizika* c. műve. Osiris, Bp., 2001. Itt most figyelmen kívül hagyom a logika tankönyveket, mivel a logikát mindig is tankönyvekből tanították.

2 ■ *A nyelvfilozófia kérdései Descartes-tól Rousseau-ig*. Kosuth, Akadémiai, Bp., 1977.; *Nyelv és történetiség a klasszikus német filozófiában*. Akadémiai, Bp., 1990.

Ezt követően Kelemen elhatárolja az iménti hármas módon értelmezett nyelvfilozófiát két, a nyelvnek szintén fontos szerepet szánó szemléletmódtól. Az egyik a szemiotika, az általában vett jelrendszerek vizsgálata. A szemiotika kezdetben azzal az igényrel lépett fel, hogy a társadalmi jelenségek igen széles körét a strukturalista nyelvészetből általánosított fogalmak segítségével elemezze. Ez az elképzelés mára sokat veszített vonzerejéből: kiderült ugyanis, hogy a különböző nyelvrendszer között alapvető különbségek vannak. Ennek megfelelően Kelemen úgy gondolja, hogy a nyelvvel kapcsolatos filozófiai problémák zömével magával a nyelvvel, nem pedig az általános értelemben vett jelrendszerekkel kapcsolatosak, s így vizsgálatuk során az általános szemiotikai fogalmaknak csak korlátozott szerepük lehet. (Korlátozott szerepük azonban lehet: a másik könyv első fejezetében elő is kerülnek egyes szemiotikai fogalmak.) A másik szemléletmód a heideggeri–gadameri hermeneutika. Ez a lét elemzése során alapvetőnek tekinti a nyelvet, de amit ezzel összefüggésben a nyelvről elmond, semmilyen módon nem kapcsolható össze a fenti hármas módon értelmezett nyelvfilozófiával, ezért ezt egyik könyv sem tárgyalja.

A további négy fejezet az antikvitás, a középkor, a XVII–XVIII. század, illetve a klasszikus német filozófia nyelvfilozófiáját tekinti át. Az egyes fejezetekben a következő szerzőkről esik a legtöbb szó. Antikvitás: Platón, Arisztotelész, a sztoikusok, Szent Ágoston. Középkor: Boethius, Canterbury Szent Anzelm, John of Salisbury, a modisták, a terministák, Dante, a humanisták. XVII–XVIII. század: Descartes, a Port-Royal, Locke, Berkeley, Leibniz, Vico, Condillac, Rousseau. Klasszikus német filozófia: Herder, Kant, Hegel, Humboldt. Ennél részletesebben nemigen lehet e fejezeteket ismertetni. A részletesebb ismertetéshez ugyanis 1. ki kellene válogatni a fontosabb gondolatokat, s 2. ezeket röviden össze kellene foglalni. Sajnos (ez panaszkodás, nem bírálat!), a könyv egyiket sem teszi lehetővé. A válo-

gatásra azért nincs mód, mert a könyv nem összpon-tosít bizonyos kérdésekre, hogy aztán az e kérdésekre adott különböző és egymással polemizáló vála-szokra fűzze fel a nyelvfilozófia történetét. Ehelyett tartalmilag is, és nem pusztán tagolását tekintve, korszakok, szerzők és irányzatok szerint szerveződik. A tárgyalt szerzők és irányzatok kapcsán pedig szinte az összes fontos tanítás előkerül. Vagyis a könyv tulajdonképpen enciklopédikus jellegű. Továbbá,

minthogy bevezetésnek volt szánva, nem az eredetiség igényével íródott. Tartalmaz ugyan eredeti részeket – a legfontosabb a Kantról szóló szakasz (126–134. old.) –, de ezek csak azok számára újak, akik nem ismerik Kelemen korábbi munkáit. Így a recenzens nem összpon-tosíthat az új meglátá-sokra sem. A rövid összefoglalás pedig azért nem lehetséges, mert e négy fejezet így is na-gyon tömör. A hatalmas anyag 125 A5-ös oldalra van összezsúfolva (rá-adásul a hivatkozási ap-parátus egy átlagos ol-dalnak kb. a hatodát el-foglalja).

Ennek megfelelően, a könyvről kétféleképpen lehet véleményt monda-ni. Úgy, hogy adottnak vesszük enciklopédikus jellegét és tömörségét, és úgy, hogy ezeket értékel-hető tulajdonságnak te-kintjük. Az első szem-pontból, vagyis „enciklo-pédikus igényű rövid történetként”, minden dicséretet megérdemel. Ami az anyag kiválogatását illeti, a szerző a filozófusokra koncentrál. Ezért például a Leibnizt megelőző mes-terségesnyelv-tervezetek vagy Du Marsais csak futó-lag vannak megemlítve. E szempont alól csak látszó-lag kivétel Dante: a róla írottakból ugyanis kiderül, hogy Dante bizony filozófus is volt. Bár a filozófusok előtérbe állítása némileg önkényes – hiszen, mint Ke-lemen is írja (9–10. old.), a modern nyelvészet kiala-kulása előtt nincs éles határ nyelvészet és filozófia között –, a könyv célkitűzései felől tekintve teljesen jogosult. Ami az egyes szerzők, illetve irányzatok kapcsán ismertetett tanításokat illeti, Kelemen jó ér-zékkel választja ki az igazán fontosakat. A szerzők és irányzatok bemutatása pontos, megbízható és lé-

nyegre törő. A kifejtés kristálytisza, sőt elegáns. Ha valaki szeretne röviden informálódni, mondjuk Platon Kratüloszáról, a könyvből öt perc alatt megkapja, amire szüksége van.

Csak egyetlen említésre méltó kifogásom van. Úgy gondolom, Kelemen egy fontos ponton félreérti Locke-ot. Locke szemantikájának központi tézise valóban az, hogy a szavak, elsődleges és közvetlen jelentésükben, a beszélő saját ideáit jelentik, nem a külső tárgyakat, és nem is mások ideáit. Az ideát Kelemen képzetként, azaz privát mentális entitásként értelmezi, ami meglehetősen elfogadott, noha vitatható álláspont. E kettőből szerinte az következik, hogy „valójában csak a beszélő tudhatja, mit jelentenek az általa használt szavak” (100. old., illetve *Nyelvfilozófia*, 52. old.). Ha pedig ez így van, kérdéses, „miként lehetséges a nyelv közös használata” (*Nyelvfilozófia*, 52. old.). Így Locke Kelemennél a később Wittgenstein által bírált privát nyelv koncepciójának előfutárává válik (154. old.). Csakhogy Locke szemantikájának központi téziséből még akkor sem következik, hogy valójában csak maga a beszélő ismerheti szavainak a jelentését, ha elfogadjuk, hogy Locke ideái képzetek. Kelemen s mindazok, akik ugyanezt a következtetést szűrik le,³ valószínűleg a következőképpen okoskodnak. Ahhoz, hogy mások ideáit megismerjem, vagy 1. az illetők szavaira kell támaszkodnom, vagy 2. feltételeznem kell, hogy vannak olyan dolgok, amelyek pontosan ugyanolyan ideát keltenek másokban, mint bennem. Egyik út sem járható: 1. azért nem, mert körforgáshoz vezet, mások szavai révén csak akkor azonosíthatom ideáikat, ha eleve tudom, hogy ugyanazokat a szavakat ugyanazokhoz az ideákhoz társítjuk; 2. azért nem, mert e feltevés kétséges. A standard példa az invertált spektrum lehetősége. Elvben lehetséges, hogy valaki minden szín helyett szisztematikusan annak komplementerét látja, s ha ez így van, akkor ez nem deríthető ki. Mondjuk, a lenyugvó Nap színét mindketten „vörösnek” nevezzük, de társamban a Nap mindig olyan ideát kelt, mint bennem egy UV-lámpa, és megfordítva, de erre soha nem jöhetünk rá. Minthogy ideáink azonossága nem állapítható meg, nincs biztosíték arra, hogy ugyanahhoz a szóhoz ugyanazt az ideát társítjuk. Csakhogy Locke szerint az ideák jelek, ti. a dolgok jelei.⁴ Kvalitatív különböző ideák pedig nyugodtan lehetnek ugyanazon dolgok jelei. Ez analóg azzal a kezdetleges titkosírással, amikor minden egyes betű helyett az ábécében rákövetkezőt írjuk. Az ekként titkosított szavak fizikailag különböznek a nem titkosítottaktól, de jelekként egyenértékűek, tudnillik pontosan ugyanazokat a dolgokat jelölik. Locke ebben a szellemben tárgyalja az invertált színideákat: ha következetesen ugyanazok a dolgok keltik társamban és bennem az invertált ideákat, akkor az ideáink közötti különbség irreleváns.⁵ Ideáink különböznek ugyan, de jelekként egyenértékűek. Ennélfogva, ha egy szót egyenként különböző, ám jelekként egyenértékű ideákhoz kapcsolunk, nem is értjük félre egymást. Ez a pont azért

alapvető, mert ha Locke-ot a privátnyelv-koncepció híveként olvassuk, könnyen szem elől téveszthetjük valódi nyelvfilozófiai törekvéseit. Ezek pedig a következők: jóllehet a szavak közvetlen és elsődleges jelentésükben a beszélő saját ideáit jelentik, előfeltételezni szoktuk, hogy közvetve a dolgokat és mások ideáit is jelentik.⁶ A baj az, hogy ezek az előfeltételezések gyakran nem teljesülnek, részben a nyelv eredendő tökéletlensége miatt, részben pedig saját hibánkból. Locke célja éppen abban áll, hogy feltárja ezeket a kockázatokot, s recepteket kínáljon elkerülésükre. Vagyis nyelvkritikai programja jóval gazdagabb annál, mint amit ebből Kelemen kiemel, ti. hogy nem szabad a szavakat anélkül használnunk, hogy saját ideákat társítanánk hozzájuk (102–103. old.).⁷

Azonban, bár a könyv a maga műfajában egészen kiváló, a műfajjal kapcsolatban vannak fenntartásaim. A filozófiai gondolatokat nem önmagukban, hanem egy bizonyos gondolati kontextus részeként szoktuk megérteni. Egy ilyen rövid könyvben azonban nincs elegendő hely a kontextus kibontására. A kontextus sokszor csak utalásszerűen van felszökelve, néhol pedig teljesen hiányzik. Ez különösen azért aggályos, mert a könyv azzal a célzattal íródott, hogy tankönyvként szolgáljon (7. old., hátsó borító). A hallgatók zömétől azonban nem várható el a kontextus ismerete. Ezért félok, hogy bizonyos tanításokat nem fognak megérteni, vagy legalábbis nem mérik fel jelentőségüket. Íme egy-egy példa. Leibnizről, egyebek között, az alábbi olvashatjuk: „Metafizikai és lo-

3 ■ Pl. William P. Alston: *Philosophy of Language*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1964., 1. fejezet vagy Jonathan Bennett: *Locke, Berkeley, Hume: Central Themes*. Oxford University Press, Oxford, 1971. 1. fejezet.

4 ■ John Locke: *Értekezés az emberi értelemről*. Ford. Dienes Valéria. Akadémiai, Bp., 1979., IV. 21. 4., II. kötet, 340–341. old.

5 ■ *Uo.* II. 32. 14–15., I. kötet, 385–386. old.

6 ■ *Uo.* III. 2. 4–25., II. kötet, 13–14. old.

7 ■ Kelemen megismétli Berkeley két jótalan szemrehányását is: 1. hogy Locke szerint minden szó ideát jelent (101. old.), 2. hogy szerinte az általános ideák képzetek, amelyekből mintegy kitoröjlük a partikuláris vonásokat (103–104. old.). 1-ről lásd az *Értekezés* III. könyvének 7. fejezetét, valamint Normann Kretzmann: *The Main Thesis of Locke's Semantic Theory*. In: I. C. Tipton (szerk.): *Locke on Human Understanding. Selected Essays*. Oxford University Press, Oxford, 1977. 126–127. old. (Eredeti megjelenés: *Philosophical Review* 77. 1968. 175–196. old.) 2. kapcsán lásd *Értekezés*, II. 11. 9. I. kötet, 149–150. old., II. 13. 13., I. kötet, 164. old., IV. 17. 8., II. kötet, 299. old. Továbbá pl. E. J. Lowe: *Locke on Human Understanding*. Routledge, London, New York, 1995. 158–165. old.

8 ■ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Ford. Márkus György. 2. javított kiadás. Akadémiai, Bp., 1989. 4.0031, 27. old.

9 ■ Két olyan műről tudok, amely, némi jóakarattal, közelít ehhez: Hans Aarsleff: *From Locke to Saussure: Essays on the Study of Language and Intellectual History*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1982.; és Ian Hacking: *Why Does Language Matter to Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1975.

10 ■ Huoranszki: *i. m.* 4. fejezet; Ruzsa Imre: *Klasszikus, modális és intenzionális logika*. Akadémiai, Bp., 1984. 4. rész; Ruzsa Imre, Máté András: *Bevezetés a modern logikába*. Osiris, Bp., 1997. 243–285. old. Mark Sainsbury: *Filozófiai logika*. Ford. Farkas Katalin. In: A. C. Grayling (szerk.): *Filozófiai kalauz*. Akadémiai, Bp., 1997. 108–119. old.

gikai felfogása következtében problémát jelent számára annak a magyarázata, hogy hogyan tehetünk egyáltalán empirikus kijelentéseket, melyek igazsága kontingens. Úgy véli, lényegében minden kijelentés *a priori* szükségszerű (analitikus): a kontingens és a szükségszerű igazságokat kifejező mondatok csak abban különböznek egymástól, hogy az előbbieket esetében a predikátum fogalmának a szubjektum fogalmában való meglétét csak végtelen analízis segítségével tárhatjuk fel. Hogy vannak kontingens igazságok (empirikus igazolást követelő állítások), az az emberi értelem végeességének tudható be, mely képtelen egy tárgy »teljes fogalmát« átfogni. Am egy végtelen értelem, vagyis isten számára még az egzisztenciális állítások is *a priori* jellegűek.” (107–108. old.) E sorokat csak az érti meg, aki eleve ismeri Leibniz tanításait. Az olyan olvasó, aki tisztában van ugyan az a priori, a szükségszerűség, a kontingencia és az analiticitás fogalmával, de Leibnizzel még nem találkozott, bizony zavarba fog jönni. Vagy: Arisztotelészről meg tudjuk, hogy a szavaktól megkülönbözteti a lelki tartalmakat és magukat a dolgokat, valamint az írást a beszéd jelének tekinti (36–37. old.). Ezek tökéletesen egybevágóak a naiv olvasó saját elképzeléseivel. Vajon Arisztotelész érdeme itt pusztán abban áll, hogy elsőként jött rá arra, amire mindenki pillanatok alatt rájön, ha utánagondol?

Részint a terjedelmi korlátokkal függ össze, hogy Kelemen gyakran inkább a jelenlegi nyelvfilozófia kontextusában értelmezi a hajdani tanításokat, mint a szerző és, tágabban, a kor filozófiájának kontextusában. Ez ugyanis sokkal rövidebben megoldható. Ha adottnak vesszük, hogy az olvasó legalább a címszavak szintjén jártas a jelenlegi nyelvfilozófiában, elég rámutatni arra, hogy egy régi gondolat milyen mai gondolattal állítható párhuzamba, s máris megoldottuk az értelmezés problémáját. A történeti kontextus leírása ezzel szemben valósággal zabálja az oldalakat. A mai kontextus használata elvben nem kifogásolható: éppen ez különbözteti meg a filozófia-történetet az eszmetörténettől. Ugyanakkor megvan a maga veszélyei. Az egyik az, hogy az olvasó azt hiheti, hogy a párhuzamba állított gondolatok voltaképpen nem különböznek. Például Herder nyelvkritikájának kapcsán Kelemen megemlíti Mauthnert, mint akinek munkássága hidat jelent Wittgenstein felé, s idézi Wittgenstein ama megállapítását, hogy „Az egész filozófia a »nyelv kritikája«” (126. old.). Csakhogy, mint Kelemen pontosan tudja, az idézett mondat után Wittgenstein rögtön hozzátéveszi zárójelben: „De nem a mauthneri értelemben.”⁸ Máskor a XX. századi kontextus preferálása azt eredményezheti, hogy az olvasó rosszul méri fel az illető gondolat jelentőségét. Berkeley Locke-bírálatának bemutatásakor Kelemen említi a locke-i absztrakt ideák elleni érvelését, majd némileg nagyobb terjedelemben tárgyalja azt a megjegyzését, hogy a szavaknak nem kizárólagos célja az ideák kommunikálása (103–104. old.). Ez, értelmezése szerint, olyan XX. századi

(pontosabban wittgensteini) gondolatok irányába mutat, mint a jelentés használatelmélete, vagy hogy a nyelvnek számtalan, egymásra visszavezethetetlen funkciója van. Csakhogy, míg az utóbbi alig több odavetett megjegyzésnél, addig az absztrakt ideák elutasítása egészen alapvető szerepet játszik Berkeley filozófiájában. A kellően felkészült olvasó természetesen nem szűr le téves következtetéseket a történeti párhuzamokból. De attól félek, hogy a hallgatók jó része nem eléggé felkészült.

Végezetül, ha már a tankönyvnek való alkalmasságnál tartunk, két megjegyzés. Egy, a kötet nagyon sok idézetet tartalmaz, ami a tankönyveknél szokatlan, azonban itt kimondottan szerencsés. Kelemen nagyon jól választja ki, hogy mit idéz. Nem bonyolult szövegrészleteket közöl, amelyeket előbb le kell fordítani a hallgató számára, hogy aztán értelmezni lehessen, hanem világos és frappáns megfogalmazásokat. Továbbá, a hivatkozás alapján a hallgató rögtön kikeresheti a tárgyalt szerző nyelvfilozófiai szempontból legfontosabb szöveghelyeit, s nem kell olykor vaskos könyveket átnyalaznia azért, hogy a releváns két oldalt meglelje. Kettő, a könyvből szinte teljesen hiányoznak az utalások a másodlagos irodalomra. Való igaz, hogy a nyelvfilozófia történetéről nemigen vannak átfogó munkák,⁹ de az itt tárgyalt kérdések közül soknak komoly irodalma van, amiből a legfontosabbakat meg kellett volna említeni.

Smost rátérek a *Nyelvfilozófia* című kötetre. Egy nyelvfilozófia-tankönyv megírásakor három alapvető kérdést kell eldönteni: mi legyen benne, hogyan legyen az anyag elrendezve, és mi legyen a szerző saját álláspontjával. Az első kérdést illetően az angolszász területeken már kialakult valamilyen laza kánon, amely bizonyos témákat előír, másokat ajánl. A jelen könyv igazodik a kánonhoz: a legtöbb standard nyelvfilozófiai témáról szó esik benne. Sőt a standard témák közül többet ölel fel, mint az általam ismert tankönyvek. Egyetlen viszonylag gyakran tárgyalta kérdéskör marad ki, a modalitásoké. Ez azonban nem kifogásolható. E kérdéskör éppúgy hozzátartozik a logikához és a metafizikához, mint a nyelvfilozófiához, s van is hozzá más magyar nyelvű irodalom.¹⁰ A könyv szól amellett olyan kérdésekről, amelyekről más nyelvfilozófiai tankönyvek nem szoktak. Ilyenek egyrészt a szemiotika egyes kérdései – az angolszász nyelvfilozófusokat ez a megközelítés nem érintette meg. Másrészt Quine és Davidson bizonyos tanításai – ezeket általában túl nehéznek tartják egy bevezetés számára. Harmadrészt Wittgenstein egyes gondolatai – Wittgenstein olyan megfoghatatlan, szövege annyira diffúz, s szellemétől oly idegen maga a filozófiai tankönyv gondolata, hogy sokan megnyugtatóbbnak találják külön témának tekinteni: van nyelvfilozófia, és van Wittgenstein.

Az anyag elrendezésével kapcsolatban a nehézséget az jelenti, hogy a tematikai gazdagság nem békíthető össze a szisztematikusan építkező gondolatme-

nettel. A nyelvfilozófia cselekménye nagyon sok szálon fut, amelyek hol kibogozhatatlanul összebonyolódnak, hol pedig túlságosan is távoliak egymástól. Ezért, ha valaki nem akarja a tárgyat leszűkíteni, le kell mondania arról, hogy mondandóját egységes és elméletileg megalapozható elvek alapján tagolja, s rendezze sorba. A szerzők azt a megoldást választják, hogy a könyvet rövid, rendszerint öt-tíz oldalas, viszonylag független szakaszokból építik fel, vállalva, hogy a szakaszok sorrendje, illetve fejezetekbe tagolása olykor némileg esetleges. (Ez alól kivétel a IV. fejezet, amely szervesen építkező, kerek egész.) Ennek megvan az az előnye, hogy a könyvet különböző koncepciójú nyelvfilozófiai kurzusok használhatják. Az oktató, bizonyos ésszerű határokon belül, azokat a részeket és olyan sorrendben használhatja fel, amilyenben csak akarja: a könyv csak minimálisan köti meg a kezét.

Az egyes szakaszok egy-egy jól meghatározott fogalom, probléma vagy álláspont köré szerveződnek. A szakaszban szereplő anyag megválasztásakor pedig egyetlen szempont érvényesül, ti. hogy argumentatív releváns legyen az adott fogalomhoz, problémához vagy álláspontához. Másként fogalmazva: van két, filozófiai írásokban sokszor alapvetőnek tekintett szempont, amely itt nem érvényesül. Az egyik a történeti kontextus, a másik a szerzők vagy irányzatok gondolatrendszerén belüli összefüggések. Az olyan kérdések, hogy egy adott gondolat milyen előzmények után, milyen filozófiai vállalkozás részeként, vagy milyen nézetek ellenében fogalmazódott meg, nem játszanak szerepet az egyes szakaszok megszervezésében. Ezekről keveset is tudunk meg. Például nincs olyan szakasz, amely áttekintené Frege munkásságát. Ehelyett Frege számos különböző szakaszban előjön, de mindig csak az adott kérdésre vonatkozó álláspontját ismerjük meg. Máskor név szerint nincs is megemlítve. Az is előfordul, hogy olyan gondolkodók találkoznak össze egy szakaszban, mint például Saussure, Croce és Davidson (45–49. old.), akiknek semmi közük nincs egymáshoz, eltekintve attól, hogy állást foglaltak ugyanabban a kérdésben. De ez így van rendjén. A nyelvfilozófia szisztematikus diszciplína, amely argumentatív, s nem történeti vagy architektonikus szempontok szerint szerveződik. Például az értelem fregei fogalma nyelvfilozófiai szempontból azért érdekes, mert megoldást kínál az azonossági állítások és a nem létező dolgokról szóló állítások problémájára, s nem azért, mert sokban emlékeztet a husserli noémára, vagy mert szerepet játszik a pszichologizmus fregei elutasításában.

A harmadik kérdés a tankönyv szerzőjének álláspontjával kapcsolatos. A tankönyvektől azt szokás elvárni, hogy a szakmai közösség által egyetemesen elfogadott, letisztult tudást nyújtsanak. A didaktikai megoldások lehetnek egyéniek, a tárgyalt anyag nem. A filozófiai tankönyvek esetén ez az elvárás nem teljesülhet,¹¹ mert a legtöbb kérdésről nincs

szakmai konszenzus. Ugyanakkor ez nem jogosítja fel a szerzőt arra, hogy csak saját nézeteit mutassa be, mert hát az olvasókkal a nyelvfilozófiát, s nem X. Y. nyelvfilozófiáját kell megismertetnie. A szokásos megoldás az, hogy az összes szemben álló álláspont bemutatásra kerül, a mellettük és ellenük szóló érvekkel együtt, a szerző álláspontja pedig abból derül ki, hogy mely érveket találja meggyőzőbbnek. Farkas és Kelemen is ezt a megoldást választja. Mindvégig jól egyensúlyoznak az objektivitás igénye és saját meggyőződésük között. Az olvasónak (egyetlen ponttól eltekintve, amelyre majd visszatérek) nincs az az érzése, hogy az ellenfelek méltatlan bánásmódban részesülnének. Ennek nem mond ellent, hogy az általuk elutasított álláspontok mellett felhozhatók további érvek, mert hát a szerzőknek is lehetnek további érveik. Egy tankönyvnek azonban nem lehet feladata a vitás kérdések végleges eldöntése. Azt kell mérlegelni, milyen mélyen érdemes az egyes kérdésekbe belebocsátkozni. Ezt pedig Farkas és Kelemen nagyon jól érzi.

A továbbiakban röviden áttekintem és kommentálom az egyes fejezetek tartalmát. Az I. fejezet afféle propedeutika, amely a nyelv mibenlétével és a különböző nyelvek és jelrendszerek egymáshoz való viszonyával foglalkozik. Az egyes szakaszokban a következőkről esik szó. 1. Saussure és Hjelmslev jelfelfogása. 2. Jakobson kommunikációs modellje. 3. A nyelv funkciója. Itt először két álláspont ütközik: az egyik Chomskyé, aki a nyelvben a gondolatok kifejezésének eszközt látja, a másik Searle-é, aki szerint a nyelv elsődleges funkciója a kommunikáció. A kelle-ténél kisebb hangsúlyt kap a vita igazi tétje, nevezetesen, hogy a szintaxis autonóm-e, avagy a nyelv kommunikatív funkciója alapján kell-e magyarázni. Végül előkerül az a wittgensteini álláspont, hogy a nyelvnek számtalan különböző funkciója van. Ezen a nyomvonalon juthatunk el majd a beszédaktus-elmélethez, mely a beszédet a cselekvés kategóriája alá rendeli, s cselekvéseméleti terminusokban elemzi. 4. Saussure *langue*–*parole* megkülönböztetése. 5–7. A természetes nyelv viszonya az egyes részrendszerekhez (például a költészet nyelvéhez), a formális nyelvekhez és a nem nyelvi jelrendszerekhez. 8. A *langue* védelme azon felfogásokkal szemben, amelyek szerint csak a *parole* létezik. 9. A nyelv társadalmi jellege: miként egyeztethető össze az, hogy az egyének tudása különbözik, azzal, hogy a nyelv közös. 10. A nyelvi képesség velünk született volta.

Tulajdonképpen ez a kötet legeredetibb része: a kurrens nyelvfilozófia-könyvek nem szoktak ilyen fe-

11 ■ A logika tankönyvek itt ismét kivételt jelentenek.

12 ■ Ez utóbbi kérdéssel kapcsolatban a szerzők ezt írják: „...lehetséges az is, hogy az igazságfeltételek fogalma majd egy tágabb elmélet keretében nyer értelmet. Az ördög itt is a részletekben lakozik, és a részleteket később alkalmunk lesz szemügyre venni.” (75. old.) Ha a „tágabb elméleten” a beszédaktus-elméletet értik, ez a beszédaktus-elméletet tárgyaló IV. fejezetből nem derül ki.

jezetet tartalmazni; mégpedig azért nem, mert az itt tárgyalt kérdéseket az analitikus filozófiában nem igazán tematizálták. (Ezért is kell a szerzőknek nagymértékben támaszkodniuk a szemiotika fogalomkészletére.) Ez az eltérés a szokástól egyértelműen javára válik a könyvnek. Egyrészt jó valóban értenünk az olyan banálisnak tűnő, ám ténylegesen bonyolult fogalmakat, mint a „nyelv”, a „jel”, a „kommunikáció” stb. Másrészt egy analitikus nyelvfilozófia-kurzuson a hallgató rendszerint nem azt kapja, ami a nyelvről az eszébe jut. Jobb, ha egy tágabb perspektívából közelítünk a nyelvfilozófia technikai problémáihoz. Harmadrészt, bár a strukturalista nyelvészeknek és Chomskynak nincs sok köze az analitikus nyelvfilozófia technikai problémáihoz, azért illik valamit tudni róluk.

Az ezt követő fejezetek már a hardcore analitikus nyelvfilozófiáról szólnak. A II. fejezet a jelentéssel kapcsolatos elméleteket tárgyalja. Az 1. szakasz azt vázolja, milyen követelményeknek kell a jelentéseméletnek eleget tennie: egyrészt számot kell adnia a kompozicionalitásról (ti. hogy a nagyobb egységek jelentése a kisebbekéből áll össze); másrészt meg kell felelnie az egyes kifejezések jelentésével kapcsolatos intuíciónknak. Az ezt követő négy szakaszban olyan jelentéseméletekről esik szó, amelyek a jelentést úgy értelmezik, hogy valamivel azonosítják. Az első szerint a szó jelentése azonos referenciájával, vagyis azzal a dologgal, amelyre vonatkozik. Ennek kritikájaként ismertetik a szerzők Frege értelem–referencia megkülönböztetését. A második szerint a mondatok jelentése azonos igazságfeltételeikkel – vagyis azon feltételekkel, amelyek mellett igazak –, a szavak jelentése pedig az, amivel hozzájárulnak az őket tartalmazó mondatok igazságfeltételeihez. A harmadik az a rendszerint Wittgensteinnek tulajdonított álláspont, mely szerint a szó jelentése használatának módja. Ez azonban a szerzők szerint annyira körvonalazatlan, hogy nem is igen tekinthető elméletnek; ha pedig mégis annak tekinthető, akkor a jelentés referenciaelméletére redukálódik. A negyedik a logikai pozitivisták verifikacionista elmélete. A 6. szakaszban az analiticitás fogalmát tárgyalják. Ez azért kerül ide, mert azt analiticitást szemantikai fogalomnak szokás tekinteni: egy mondat akkor analitikus, ha egyedül a benne szereplő szavak jelentésénél fogva igaz. A szerzők Boghossian nyomán kétségbe vonják ezt az értelmezést. Javaslatuk szerint az analitikusság ismeretelméleti fogalom: egy mondat akkor analitikus, ha igazságának *felismeréséhez* nincs szükség további tapasztalatra azon kívül, amely elégséges a benne szereplő szavak jelentésének megtanulásához. A következő két szakasz Quine szemantikai tanításaival ismerteti meg: az analiticitás bírálatával és a jelentés fogalmának elutasításával („jelentés-nihilizmus”), melyet a radikális fordítás meghatározatlanságára vonatkozó tézise alapoz meg. Végül Davidson következik, aki szakít azzal az elgondolással, hogy a jelentést valamilyen nem nyelvi entitással kellene

azonosítani („parittyá-érv”), s ehelyett a jelentéssel kapcsolatos kérdéseket egy átfogó interpretációelmélet keretében tárgyalja.

E fejezettel kapcsolatban két megjegyzésem van, egy pozitív és egy negatív. A pozitív az, hogy merészen belevág olyan, cseppet sem bevezetésbe illő témákba, mint Quine radikális fordíthatatlansági tézise és Davidson szemantikai programja, s ezeket sikerül is érthetővé tennie. A negatív az, hogy a fejezet nem áll össze: nem derül ki, hogy a tárgyalás végeztével mi az, ami a különböző elméletekből tartható, s hol vannak megoldatlan nehézségek. Addig világos, hogy a verifikációs elmélet, a használat-elmélet és a jelentés-nihilizmus tarthatatlan. A referenciális elméletben van igazság, s szintén van az igazságfeltétel-elméletben. (Davidson tanítását a szerzők nem értékelik.) De mi a viszony az állva maradt elméletek között? Erről jómagam a következőt gondolom. A referenciális elmélet az igazságfeltétel-elmélet része: bizonyos szavak – nem az összes! – referenciájuk révén járulnak hozzá a mondatok igazságfeltételeihez. Aztán, attól függően, hogy elfogadjuk-e Davidson parittyá-érvét, vagy át kell értelmeznünk ezt a davidsoni elmélet részeként, vagy nem. Az így kapott elmélettel kapcsolatban két kérdés marad. Az egyik, hogy mihez tud kezdeni azzal, amit Frege „értelemnek” nevezett. (Erre vonatkozóan Davidson s a Davidsonmentes igazságfeltétel-elmélet is tud valamit mondani, de itt van min vitatkozni.) A másik, hogy mihez kezd az olyan mondatokkal, amelyeknek nincsenek igazságfeltételei (kérdések, felszólítások stb.).¹² Szerencsés lett volna, ha a fejezet végén kapunk egy efféle összefoglalást a lehetséges alternatívákról.

A III. fejezet az individuumkifejezések referenciájával foglalkozik. Külön szakasz tárgyalja a tulajdonneveket, a leírásokat és az indexikus kifejezéseket. Az első főszereplői Mill, Frege, Russell és Kripke. A második a határozott leírások russelli elméletét mutatja be. A harmadik Kaplan és Perry elméletét állítja szembe a klasszikus fregei felfogással. Itt csak az utolsó szakasszal kapcsolatban van egy didaktikai megjegyzésem. A lehetséges világ szemantikájának felhasználásával – melyet a szerzők csak futólag említenek (160. old.) – némileg elegánsabban lehetett volna bemutatni a Kaplan–Perry megközelítést. A hagyományos megközelítés a mondat jelentését (az általa kifejezett propozíciót) úgy értelmezte, mint amely különböző körülmények között az igaz vagy a hamis értéket rendeli a mondathoz (tulajdonképpen ez az igazságfeltétel-elmélet). Csakhogy a jelentés eme fogalma nem ad számot az indexikusokról. Vegyük az alábbi mondatot: „Holnap szép idő lesz.” Ha adott ez a mondat, s adott az is, hogy melyik nap milyen idő van, az még nem dönti el, hogy a mondat igaz-e. A mondatból ugyanis nem derül ki, melyik nap a holnap. Ez azon múlik, hogy a mondatot melyik nap mondták ki. Ezért a jelentés hagyományos fogalmát ketté kell osztani. Egyik komponense (a „karakter”) a kimondás napjának (általánosabban: a

„használati kontextusnak”) függvényében meghatározza azt (a „tartalmat”), ami a másnapi időjárás (általánosabban: „az értékelési körülmény”) függvényében meghatározza a mondat igazságértékét. Vagyis a mondat igazságértéke két lépcsőben és két különféle kontextus vagy körülmény tekintetbe vételével dől el. A mondat karaktere a használati kontextushoz hozzárendeli a tartalmat, a tartalom pedig az értékelési körülményhez hozzárendeli az igazságértéket. E két függvény segítségével szépen összefoglalhatók a különbségek a fejezetben tárgyalt kifejezések között. A tulajdonnevek esetében a karakter és a tartalom is konstans függvény. Nem számít, hogy ki, mikor és hol mond ki egy tulajdonnevet, vagy hogy mikor, hol és mi történik a világban, a nevek ugyanarra referálnak. „Shakespeare” Shakespeare-re referál, akár én mondom ki, akár Erzsébet királynő, akár az ekként nevezett személy írta a *Hamletet*, akár nem. A leírások esetében a karakter konstans, de a tartalom változó: „a *Hamlet* írója” kifejezés referenciája nem függ attól, ki, mikor és hol mondja ki e kifejezést, viszont függ attól, hogy történetesen ki az a személy, aki a művet megírta. Az indexikusok esetében éppen fordítva: a karakter változó, a tartalom konstans. Az „én” szó referenciája attól függ, ki használja, attól viszont nem, hogy az illető különböző körülmények között mit is cselekszik, például megírja-e a *Hamletet* vagy sem.

A IV. fejezet a beszédaktus-elméletet mutatja be. Kiindulópontja a szemantikai és a pragmatikai jelentés megkülönböztetése. Az előbbivel a mondat önmagában rendelkezik, az utóbbi pedig feltételezi elhangzásának körülményeit. Például a „Van tüzed?”, önmagában véve eldöntendő kérdés, s ezekre általában igenlő vagy tagadó választ várunk. De ha meggyújtatlan cigarettával a kezemben teszem fel valakinek, nyilván nem fogom megfelelő válasznak tartani, ha az illető „Igen?”-nel felel, hanem azt várom tőle, hogy adjon is tüzet. Vagyis egy mondat, bizonyos körülmények között kimondva, többet vagy más mond, mint ha elvonatkoztatunk e körülményektől. A beszédaktus-elmélet eredendően a pragmatikai jelentés elmélete: abból indul ki, hogy ha mondunk valamit, azzal valamilyen cselekedetet hajtunk végre. Például a fenti mondattal az adott körülmények között a kérdés aktusát hajtom végre. Az efféle cselekedeteket nevezik illokúciós aktusoknak. A fejezet áttekinti a beszédaktus-elmélet teljes fogalmi apparátusát. Szó esik az explicit performatív megnyilatkozásokról, az illokúciós aktusok és a perlokúciós aktusok különbségéről, az illokúciós aktusok sikerességének feltételeiről, az illokúciós aktusok fajtajáról, az ezekkel kapcsolatos szabályok státusáról, valamint arról, hogy a referálás és a predikálás miként értelmezhető beszédaktusként. Megismerjük továbbá az azzal kapcsolatos álláspontokat, hogy a beszédaktus-elmélet hogyan illeszkedik a szemantikai jelentéshez, s hogy szerephez juthat-e a szintaktikai elemzésben.

A fejezettel kapcsolatban egy hiányérzetem van: az intenció vs. konvenció problémakörét hasznos lett volna egy más nézőpontból is szemügyre venni. A szemantikai jelentés és a pragmatikai jelentés elkülönítése, mint a szerzők helyesen megállapítják (168–169. old.), Grice azon meglátásából nőtt ki, hogy egy megnyilatkozás értelmezésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a beszélő szándékát. Ezt a gondolatot Searle, akinek munkásságára a fejezet jó részt támaszkodik, beépíti saját elméletébe: a beszédaktus csak akkor sikeres, ha a beszélőnek sikerül a hallgatónak felismertetni, hogy milyen cselekedetet szándékozott a megnyilvánulás által végrehajtani. Ugyanakkor bírálja Grice-t amiatt, hogy nem szán kellő szerepet a konvencióknak. Véleménye szerint ugyanis a szándék felismertetése konvencionális eszközöket igényel (vö. 169–170. és 191–192. old.). Grice azonban valami olyasmit is állít, amit Searle bírálata nem érint, ti. hogy a konvenció a beszélői szándékok terminusaiban elemzendő: durván fogalmazva, a konvenciókat az intenciók tartják fenn. Ez két okból is fontos. Egyrészt nehéz elhinni, hogy ebben Grice-nak ne legyen igaza. Másrészt erre a gondolatra egy termékeny kutatási program épült.¹³

Az utolsó fejezet négy témát tárgyal. Az első Fodor hipotézise a gondolkodás nyelvéről, ti. az az elképzelés, hogy a gondolkodás, egy bizonyos absztrakciós szinten úgy írható le, mint a nyelv mintájára szervezett szimbólumok manipulálása. A második a nyelvi relativizmus, mely azt vallja, hogy a nyelv alapvetően befolyásolja a gondolkodást, erős formájában pedig azt, hogy csak olyasmit gondolhatunk, aminek gondolatát nyelvünk lehetővé teszi. A harmadik Wittgenstein híres privátnyelv-argumentuma. A negyedik a jelentés-externalizmus, az a gondolat, hogy szavaink jelentése, illetve gondolataink tartalma függ a külvilág extramentális tényeitől is. Ez utóbbi elgondolás Kripke kapcsán már a III. fejezetben előkerült, most Putnamre fókuszálva némileg más oldalról ismerjük meg.

13 ■ Pl. Stephen R. Schiffer: *Meaning*. Clarendon Press, Oxford, 1972. David Lewis: *Languages and Language*. In: K. Gunderson (szerk.): *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Volume VII. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1975. 3–35. old. (Újranyomva: David Lewis: *Philosophical Papers*. Vol I. Oxford University Press, New York, Oxford, 1983. 163–188. old.) A kutatási program végső soron arra vállalkozik, hogy áthidalja azt a szakadékot, amely a nyelv két, első látásra nehezen összeegyeztethető szemléletmódja között tátong. Az egyik szerint (formális szemantika, elméleti nyelvészet) a nyelv absztrakt, formális struktúra, a másik szerint (beszédaktus-elmélet, Wittgenstein) a nyelv fizikai és társadalmi térben zajló emberi tevékenység.

14 ■ Itt a szerzők mintha nem értenének egyet. A 26–27. oldalon Wittgenstein azon gondolata, hogy a nyelvnek nincsen lényege, hanem *nyelvjátékok* lazán összefüggő sokaságából áll, inkább egyetértőleg van bemutatva. Amúgy a könyv nem árulja el, hogy melyik fejezetet ki írta, de ez a Kelemen-féle kötettel való összehasonlításból könnyen megállapítható.

15 ■ Táblajátékok, kártyajátékok, küzdősportok, pasziánsz, a labda falnak dobása és elkapása, sakk, tenisz, kőrajátékok. *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Atlantisz, Bp. 1998. 57. old.

E fejezettel kapcsolatban két kifogásom van. A nyelvi relativizmus kapcsán elemzi Wittgensteinnek a családi hasonlóságokkal kapcsolatos tanítását. Ez az egyetlen pont, amelyre korábban utaltam, ahol egy álláspont megbocsáthatatlanul igazságtalanul van elintézve (224–225. old.). Wittgenstein tézise a következő: számos fogalom nem definiálható szükséges és elégséges feltételek segítségével, mert az alá tartozó dolgokban nincs elegendő közös vonás, amelyek révén elhatárolhatók lennének azon dolgoktól, amelyek nem esnek az illető fogalom alá. Híres példája a „játék” fogalma, s a szerzők¹⁴ szerint megállapítása már erre a példára sem áll. Az első ellenvetés: „ha Wittgensteinnek általában igaza van, akkor ugyancsak meglepő az a tény, hogy léteznek értelmező szótárak. A Magyar Értelmező Kéziszótár például megad egy meghatározást a »játék« szóra, igaz, a szó 13 különböző jelentését sorolja fel. Ebbe azonban érdemes lesz beletörődni: rengeteg szónak van több jelentése. [...] különböző jelentések esetében] az is könnyen megérthető, hogy miért használjuk ugyanazt a szót.” Csakhogy nem egyértelmű, hogy az értelmező szótárban közölt jelentések mennyire relevánsak a jelentés filozófiai vizsgálatához. De ha túltesszük magunkat ezen, akkor a példa inkább alátámasztja Wittgenstein álláspontját. Egy 13 tagú diszjunkció nemigen hat definíciónak. Az pedig, hogy megérthető, miért hívjuk e különféle dolgokat mind „játéknak”, nem mond ellent Wittgensteinnek. Wittgenstein nem állítja, hogy a fogalom alá tartozó dolgoknak az égvilágon semmi közük nincs egymáshoz: sőt hasonlóságok szövedéke köti össze az egyes dolgokat, csak éppen a fogalom alá tartozó dolgok nem mind ugyanabban hasonlítanak egymásra. A második ellenvetés az, hogy a Wittgenstein által a *Filozófiai vizsgálódások* 66. bekezdésében felsorolt játékok¹⁵ esetében igenis megadható, ami bennük közös: „időtöltésül (főképpen gyerekek által) szórakozásképpen végzett szabad tevékenység; vagy pedig szabályok szerint végzett hasonló tevékenység, amelynek célja a nyereség.” Az igaz, hogy a Wittgenstein által említett játékok jellemezhetőek ily módon. Csakhogy ez legfeljebb szükséges feltétel, de nem elégséges. Ha négyéves lányom tévét néz, avagy balettórára jár, időtöltésül, szórakozásképpen szabad tevékenységet végez, de nem játszik.

A második megjegyzésem Kripke és Putnam nézeteinek itt és a III. fejezetben való tárgyalásával kapcsolatos. Amit a szerzők elmondanak, teljesen korrekt, viszont adósok maradnak e tanítások jelentőségének érzékeltetésével. Bár Putnam kapcsán helyesen utalnak arra (239. old.), hogy e nézetek komoly kihívást jelentenek az elme karteziánus felfogása számára, jelentőségük nem merül ki ebben. Van két másik, legalább ilyen fontos implikációjuk. Az egyik az, hogy egyes, a természetre vonatkozó empirikus állításaink szükségszerűek. Ez szakítást jelent az újkori ismeretelmélet ama alapvető, antiarisztotelianus tanításával, hogy ha netán volna is a természetben

szükségszerűség, az tapasztalati úton semmiképpen sem tárható fel, s ezért a legjobb elfelejteni. A másik az, hogy kikezdi azt a tanítást, mely szerint szavaink jelentése *csak* rajtunk múlik: vagyis amilyen mértékben mi magunk nem rögzítjük szavaink jelentését explicit szabályok vagy nyelvi szokásaink révén, olyan mértékben szavainknak nincs jelentése, illetve jelentésük meghatározatlan. Kripke és Putnam szerint maga a természet is közrejátszik bizonyos kifejezéstípusok jelentésének meghatározásában. Az analitikus filozófia kontextusában ez azt jelenti, hogy a verifikacionizmus minden formája téves. A verifikacionizmus azt tanítja, hogy amennyiben mi magunk nem rögzítjük szavaink jelentését tapasztalati kritériumokkal, annyiban a jelentés hiányzik vagy meghatározatlan. Ezért a filozófusnak csak azokat a szavakat és csak oly módon szabad használnia, amelyek alkalmazására vannak legalább implicit empirikus kritériumok, másként értelmetlenséget beszél. A Kripke- és Putnam-féle elmélet azt sugallja, hogy fölösleges óvatoskodnunk: majd maguk a dolgok segítenek, s biztosítják szavaink értelmességét. Ennek eredményeképpen az analitikus filozófiában polgárjogot nyertek olyan filozófiai kérdések, amelyek korábban ismeretelméleti tilalom alá estek.

Az iméntiekben az egyes fejezetek kapcsán rendre legsúlyosabb kifogásaimat mondtam el. Gondolom, érzékelhető volt, hogy legsúlyosabb kifogásaim sem súlyosak. A könyv tökéletesen megbízhatóan mutatja a különböző álláspontokat. A kifejtés pontos és nagyon világos. Ami egy tankönyv esetében különösen fontos: nagyon jól igazodik a várható olvasók felkészültségéhez. Az egyes fogalmak, problémák vagy álláspontok bemutatása mindig a kályhától elindulva, logikus és áttekinthető rendben történik. Az absztrakt fejtegetéseket közérthető példák világítják meg. Egyes hallgatók számára valószínűleg nehéz lesz majd azt a két szakaszt követni, amely logikai szimbólumokat használ, de ez nem róható fel a szerzőknek. A nyelvfilozófia minden filozófiai kurikulumban a logika után következik, s ha valaki nem sajátította el a logikát, bizonyos nyelvfilozófiai témák megközelíthetetlenek maradnak számára. A bibliográfia csak az expliciten hivatkozott munkákat tartalmazza, azonban ez is jó kiindulópont azok számára, akik szeretnének alaposabban tájékozódni.

A recenziót azzal kezdtem, hogy egy nyelvfilozófia-tankönyvre nagyon nagy szükség volt, s ezért a szerzők nagyon fontos feladatra vállalkoztak. Befejezőképpen azt mondhatom, hogy a feladatot nagyon jól megoldották. Nem különösképpen nehéz megjósolni, hogy a hazai nyelvfilozófiai kurzusok nagymértékben erre támaszkodnak majd. □